

Komu vjerovati?

*Jer, ovako mi reče Jahve,
kad me rukom uhvatio i opomenuo da ne idem putem kojim narod ovaj ide:
„Ne zovite urotom sve što narod ovaj urotom zove;
ne bojte se čega se on boji i nemajte straha.“*
Izaija 8, 11-12

„Trojica mogu čuvati tajnu ako su dvojica od njih mrtvi.“
Benjamin Franklin

Svijet je ne samo podijeljen, nego još gore – radikaliziran. Glavna tema razgovora posvuda je (ne)cijepljenje i potvrde o njemu. Vrlo često osobe od kojih bi očekivali da će se priklanjati jednoj strani gorljivi su zagovornici baš suprotnoga, a drugi za koje bi pomislili da će rezonirati ovako, rezoniraju onako. U svakom slučaju povišene su emocije s obje strane, a pokušaji uravnoteženja pozivanjem na neki srednji put čine se kukavnim, beskičmenjačkim, populističkim, što uglavnom i jesu. Jer istina ne može biti i nije relativna; ili je u Hrvatskoj preko deset tisuća umrlo od covida-19 ili covid-19 ne postoji i sve je to urota; ne može biti i jedno i drugo. Ili bi cijepljenje moglo smanjiti broj budućih smrti i teških oblika bolesti, ili ne može; srednjeg puta nema. Posljedično, ili je potrebno cijepiti se, ili građani trebaju imati slobodu i bez ograničenja, i bez odgovornosti, ali ne ide i jedno i drugo. Ili svi mediji lažu, ili neki ne lažu; opet ne može oboje. Srednji se put čini nemogućim. Otud ekstremizacija.

Iako je riječ o interdisciplinarnom području koje se ne tiče samo ekonomije, ekonomski učinci necijepljenja su golemi, a novac namijenjen izravnim [troškovima](#) testiranja i liječenja mogao bi se utrošiti daleko, daleko pametnije. Koliko škola i vrtića bi se moglo sagraditi, koliko kuća u Glini obnoviti novcem koji se u Hrvatskoj potroši samo na testiranje u jednom jedinom tjednu? Posljedice za gospodarstvo osjetit će se vjerojatno i desetljećima. Covid-19 najžešći je globalni ekonomski šok nakon drugog svjetskog rata. Da, prezasićenost temom pandemije izazvala je umor i najlakše bi bilo okrenuti glavu i baviti se nečim drugim. Ali izdatci su nezamislivo visoki, čak neprocjenjivi, i ne dopuštaju ignoriranje. Tko će ih platiti? I je li razumno plaćati skupo liječenje ako postoji mogućnost relativno jeftine prevencije, i to samo zato da bi se akomodiralo nečijim hirovima...?

S druge strane, je li riječ o hirovima ili netko u svemu ovome profitira? Je li se koji drug snašao? Bez sumnje jest. Čovjek je snalažljiv. No, to što su neki uspjeli iskoristiti nove okolnosti za svoju dobit još uvijek ne znači nužno da su učinili nešto nemoralno, zlo. Jedno je izazvati, uzrokovati izvanredne okolnosti, a drugo je naknadno ih okrenuti u svoju ekonomsku korist. Na tom tragu jedan je naš euro-

parlamentarac izjavio: „Vjerovati da farmaceutska industrija želi zdrave građane je isto kao i vjerovati da vojna industrija želi mir u svijetu“ – što se nemilosrdno dijeli društvenim mrežama. Logika ekonomske aktivnosti koja se ovdje podrazumijeva je ista ona Trumpova; pretpostavlja se da je ekonomija jedino i isključivo eksploatacija. Ako netko profitira, s druge strane neizostavno mora postojati gubitnik, eksploatirani. Trgovinska razmjena je pljačka slabijega. Kooperacije, zajedništva, partnerstva, sudjelovanja, obostrane koristi – ne postoje. Čovjek je čovjeku jedino i samo vuk.

Ako je to tako, prihvati li se takav model ekonomije, bi li se onda moglo reći i sljedeće: „Vjerovati da prehrambena industrija želi site građane je isto kao i vjerovati da proizvođači madraca žele naspavane, isto kao i da autoindustrija želi putnike koji uspješno dolaze s točke A do točke B, isto kao i da graditelji kamina žele kupce kojima je toplo, ili vjerovati da obučari žele hodače kojima su stopala suha?“ Može se, sve se može reći – ovih dana svatko vjeruje da ima pravo govoriti o svemu, svi su eksperti i razumiju se u sve, od genetike preko ekonomije do toksikologije. „Kritički“ razmišljaju o pojmovima o kojima objektivno ne znaju skoro pa ništa, o čemu se nisu obrazovali, čiju unutarnju strukturu ne razumiju i ne znaju ju opisati, ali su baš jutros o tome pročitali članak na Facebooku koji ih je naglo promovirao u „kompetentne“.

Nažalost, više u pitanju nisu samo ekonomske posljedice, ulozi su podignuti do maksimuma. U argumentaciji se koriste pojmovi poput fašizam, Antikrist, apokalipsa, rat, konačni obračun zla i dobra,... To je plafon, više od toga ne ide. Kako se svijet našao ovdje? Komu i zašto vjerovati? Kako prepoznati istinu, a kako zavjeru? Zašto mnogi vjeruju u urote?

Zavjere ili urote tajne su spletke da se počini zločin, uobičajeno s nekim ekonomskim interesima u pozadini. Postoje otkad je svijeta, ali u novije vrijeme s internetom i *online* društvenim mrežama dobile su krila jer je internet promijenio način na koji ljudi stječu i dilaju (dez)informacije, ali je postao i novi kanal putem kojega se šire emocije.

Strah je ključna emocija koja se koristi u argumentaciji obje strane, i za i protiv cijepljenja. Do eskalacije problema ne bi došlo da čovjek svoje strahove i fantazmagorije drži u svojoj glavi, u svoja četiri zida, ali internet je omogućio da svaki tip s tipkovnicom ima platformu širiti svoje „znanje“. Onaj tko je na webu upravo pročitao jedan članak o temi o kojoj do jučer nije znao ama baš ništa danas samouvjeren nastupa na *online* forumima i društvenim mrežama kao stručnjak, i suprotstavlja se vojsci znanstvenika koji su cijeli svoj radni vijek i karijeru posvetili proučavanju te teme. On zna bolje! Zna jer je uspio pronaći podršku, istomišljenike.

U nepreglednoj šumi interneta korisnik klika i odabire ono što voli, ono što podržava njegova prethodna uvjerenja, a odbacuje ono što mu ne paše. Čovjek koji ima

ručni sat zna koje je vrijeme, ali čovjek koji ima dva sata nikad nije siguran. Tako je u ekonomiji i u znanosti općenito, uvijek, u svakom području moguće je pronaći one koji govore drugačije. Suvremeni je svijet sa svih strana poplavljen informacijama koje je nemoguće sve provjeriti, sve detaljno ispitati. U internetskoj džungli mora se filtrirati bujica informacija, a najjednostavnije ju je filtrirati tako da se prihvaća samo ono što podupire unaprijed predodređeno i označeno za „istinu“: „istinu“ koja opravdava prethodne odabire i ne traži ponizno žrtvovanje taštine koja je nužna za eventualnu naknadnu promjenu mišljenja ili za prihvaćanje tuđe veće stručnosti. Za tu „istinu“ potom nije teško pronaći podršku istomišljenika, kakva god „istina“ bila – pa makar i da je zemlja ravna ploča. Što čudnije – to bolje.

Čudaka u svijetu u postotku ipak nema puno, što znači da je jednome u manjem mjestu teško pronaći sebi sličnoga. No, s društvenim mrežama koje korisnicima sugeriraju i nude sadržaj temeljem povijesti prošlog klikanja svatko će lako pronaći sebi sličnoga, a fizički prostor i udaljenost postaju nevažni. Mohovo i Moćići postali su susjedna sela. Izolirani pojedinci udružuju se u grupe, a povećanjem mase stječu i gravitacijsko polje, i njihov utjecaj jača. Što više ljudi vjeruje u nešto, veća je vjerojatnost da će se to *nešto* prihvatiti kao „istina“. Međutim, znanstvena istina nije relativna, i ne ovisi o tome koliko ljudi vjeruje u nju. Znanstveni principi su jasni. Oni se temelje na snazi vjerojatnosti. Ako je nešto vrlo malo vjerojatno, to ne znači da to ne postoji, ali se u većini slučajeva smije smatrati i ponašati *kao* da ne postoji. Vrlo je malo vjerojatno da će se avion srušiti, i u postotku promatrano on je među najsigurnijim načinima prijevoza. To ne znači da uopće ne postoji vjerojatnost da će pasti, naravno, ali pruža sigurnost onima koji se boje. Čovjeku nije prirodno letjeti, normalno je bojati se visine, i slično tome čini se neprirodnim probosti kožu oštrim metalom i u tijelo ubrizgati nekakve neprirodne kemijske supstance. Ali kako definirati što je „prirodno“? Nije li bol sasvim prirodna, kao i patnja? Nisu li i u tijelima praljudi pronađeni neoborivi dokazi da je i u prapovijesti postojao rak? Nemaju li i kitovi tumore? Jesu li onda rak i tumor prirodni ili nisu? Jesu li bolesti prirodne? Znanstvena istina nije ni prirodna ni neprirodna, ona ili jest ili nije. Oboriti se može jedino opovrgnućem vjerojatnosti, a u slučaju covida-19 statistika nedvojbeno pokazuje: daleko je veća vjerojatnost da će čovjek stradati ako se ne cijepi nego ako se cijepi. Svejedno, reći će neki, statistike se mogu izmanipulirati. Da, i to je istina, mogu. Ali zašto bi to netko činio? Uobičajeni odgovor je zavjera, globalna urota.

Teorije zavjere toliko su moćne da su pojedinci spremni i [umrijeti](#) za njih. Među ostalim to je zato što svaka od njih ima nešto istinito u sebi. Nijedna dobra zavjera nije potpuna bajka. Svaka polazi od dokazane, poznate istine, od onoga što se zna da nije zavjera. Nije zavjera da postoje obavještajne službe koje šire propagandu, pa i laži. Nije zavjera da postoje velike korporacije koje promiču samo znanstvena istraživanja koja idu njima u korist. Nije zavjera da šaćica bogatih ima daleko veći utjecaj na politiku i vođenje svijeta nego golema većina onih koji nemaju bogatstvo. Nije zavjera da bogati kroje zakone i propise sebi u korist putem lobiranja, legalno, ali i korupcijom. Nije zavjera da bogati imaju daleko veći utjecaj na medije od ostalih. Nije zavjera da mnogim utjecajnim medijima cilj nije publiciranje istine, već stjecanje zarade. Nije

zavjera da eksperti – znanstvenici – nikad nisu 100% sigurni u svoju ekspertizu, i da se nerijetko dogodi da su u krivu. Sve to stoji, i zato je to snažan magnet za drugi, važniji dio teorija zavjere, a to je nadopunjavanje praznina u znanju fantazijama, prečicama, logičkim pogreškama i naknadnom pameću.

Upecaвши se na dio istine zavjeraši popunjavaju svoje osobno, privatno neznanje (ono što oni sami ne znaju i/ili ne razumiju) i opće neznanje (ono što nitko u svijetu ne zna, bar ne sa sigurnošću) *moгуćim*. Je li moguće? To uopće nije pitanje, naravno da je moguće. Sve je moguće. Pitanje je je li *vjerojatno*. Ali vaganje vjerojatnosti je nešto sasvim drugo; ono se oslanja na razum, a strah razumu nije prijatelj. Džaba što je avion najsigurniji – onaj tko se boji, boji se, i nema tu razuma. Teorije zavjere uvijek ciljaju na strah, i nijedna nije vedra ili zabavna – sve one potiču strahove i na njima bujaju. Suočeni s golemom kompleksnošću svijeta u kojem ima nebrojeno mnogo međuzavisnosti i povratnih veza mnogi odbacuju složenost jer ju je teško pojmiti i objasniti. Nemoguće i nepodnošljivo im je da je klupko nerazmrsivo. Traže objašnjenje, i to razumljivo objašnjenje. Zavjeraši razumiju, *kuže* stvari, njima je stvar jednostavna. Ne treba puno, malo je dovoljno. „*Pametnom dosta!*“ im je moto. U posjedu su „istine“, one istine koju većina ne vidi; oni su izabrani, superiorni, jedinstveni, posebni, drugačiji. Imaju „znanje“, neku konstrukciju istine, i kao takvi ispred su ostalih koji - majušni - priznaju da znanje nemaju, da nisu stručnjaci. Odbacuju mogućnost slučajnih, nasumičnih pojava i događaja jer to otvara prostor za neizvjesnost. U strahu od svijeta u kojem postoji neizvjesnost i sve je moguće traže osjećaj sigurnosti, zaštićenosti, ne žele biti bespomoćni, hoće autonomiju, kontrolu nad svojim životima. Nije to ni nerazumljivo, ni nerazumno.

Nerazumno je to što su pri odlučivanju vođeni prije svega emocijama. Argumenti više ne *rade* kad zdravi skepticizam i kritičko mišljenje preuzmu osjećaji. Nijedan razumni argument ne radi kad osoba tvrdi „nikad, ali nikad se neću cijepiti“. Proistječe: nema tog obrazloženja, nema znanosti ni razuma, nema te sile dokaza – nikad i ništa neće im promijeniti mišljenje. Pozivanje na razum ne pali. Sami nisu spremni na promjenu mišljenja (iako samo budala nikad ne mijenja mišljenje), pa im je isto tako neprihvatljivo i da netko drugi, osobito osoba na poziciji autoriteta, promijeni mišljenje. Štoviše, promjenu tuđeg mišljenja uzimaju kao dokaz u korist njihove „istine“ koja je uvijek ista, nepromjenjiva.

Razuman čovjek ima određenu dozu rezervacije i straha prema cijepljenju. To je sasvim normalno, jer koliko god da je malena vjerojatnost nuspojava, nije da je nema, nije da ne postoji. Tu je negdje. No isto tako razumna, zrela i uravnotežena osoba zna elementarnu matematiku, zna oduzimati i zbrajati, i može odvagati da postoji daleko manja vjerojatnost loših ishoda ako se čovjek cijepi nego ako se ne cijepi, i za njega samoga i za njegovu okolinu. No, kad strah – emocije prevladaju čovjek je sklon tražiti opravdanja, i teško mu je priznati da nema hrabrosti. Onda pravi zaokret i kroji isprike, vebne priče o zaštiti ljudskih prava i sloboda, i strah kostimira u hrabrost. Sram ga je i stid iskreno pred drugima priznati bojazan, pa se preobražava u kuražnog heroja na prvoj liniji borbe protiv „tiranije“. I past će, „mučenik“, ako treba! (Nema tu velike razlike od suicidalnih talibana.) A tko su tirani? Tko god treba – svi; mediji, vlasti,

znanstvenici, doktori, farmaceuti, biskupi, elite, bogataši,... lista je beskonačna. Beskonačna je kao i popis cjepiva koje ne žele primiti; ne žele ni američko, ni rusko, ni kinesko, ni europsko – ne žele nijedno, nikada. Što to pokazuje? Pokazuje da ne vjeruju u medicinu, nijednu, ničiju. I to bi bilo u redu kad ne bi u situaciji kad se razbole tražili pomoć iste one medicine kojoj ne vjeruju, i to na trošak onih koji u medicinu vjeruju.

Zato bi rješenje moglo biti ekonomsko. Nikoga ne treba silom siliti na cijepljenje. Ali necijepljeni bi mogli sudjelovati u podmiranju troškova svoga liječenja (jer prije ili kasnije će se razboljeti) i iznad onoga što im podmiruje redovno zdravstveno osiguranje. Valja aktivno razmišljati o tome da bi osoba koja ne želi primiti besplatnu preventivu trebala preuzeti odgovornost i sama podmiriti bar dio troškova svojih životnih odabira. Naravno da je to lako napisati, ali tehnički teško provesti. No, zdravstveno osiguranje nikad nije bilo i nikad neće biti beskonačno, neograničeno, a granice koje se postavljaju su arbitrarne, ljudske. Nešto danas pokriva obvezno, nešto dopunsko osiguranje, ali razgraničenja nisu fiksna. Ekonomistima je poznato da je čovjeku jedna od najsnažnijih (de)motivacija upravo ekonomska, financijska, novčana. Možda bi uvođenje samostalnog plaćanja bar dijela troškova liječenja bila daleko snažnija motivacija nego svi veleplakati, reklame, bedževi i javni pozivi istaknutih osoba na koje su necijepljeni odavna oglašili, a cijepljenima izlaze na uši?

Kako prepoznati stvarnu zavjeru od paranoje?

Valja promatrati izvore. Tko je nakladnik, tko je objavio ono što se nudi? Ima li ikakvu povijest ili je oformljen nedavno? Kakav mu je znanstveni utjecaj, i ima li ga uopće? Kako se financira?

Valja promatrati logiku, analizirati konstrukciju zavjere. Je li potrebno jako puno ljudi da se izvede spletko? Ako jest, kako je moguće da podaci ne cure na sve strane? Ako je spletko globalna, obuhvaća cijeli svijet, gdje su zviždači? Dopušta li se kompleksnost, nasumičnost, ljudska glupost, slučajni propusti? Kad zavjeraši kažu da “oni” – tko god to bio – žele da narod misli jedno, a ustvari je nešto sasvim drugo, valja pitati je li moguće da zapravo neki skriveni treći preko teorije zavjere žele da narod odbaci službeni stav i uvjeri se da je zavjera istinita, iako je istina nešto potpuno treće? Može i dalje: je li moguće da neki četvrti žele uvjeriti da narod misli da neki treći žele uvjeriti narod da misli da je istina nešto drugo, a ne službena verzija događaja? Ima li tome kraja?

Valja promatrati podatke. Kako su prikupljeni? Ima li ih dovoljno ili su anegdotalni? Je li riječ o masi ili je riječ o izuzetcima? Postoji li svijest o tome da se znanstvena istraživanja izvršavaju na određenoj razini tzv. statističke signifikantnosti, i da se uobičajeno dopušta do pet posto slučajeva koji će biti iznimke? Inzistira li se na pravilu ili na iznimkama? Razotkrivanje suvremenih stvarnih zavjera potkrijepljeno je

masom dokaza, terabajtima datoteka. Izmaštane zavjere nude „dokaze“ koji su u stvari iznimke od pravila.

Valja promatrati autore. Tko su ti koji razotkrivaju zavjeru? Jesu li uopće potpisani? Može li se saznati više o njima ili se skrivaju? Odakle crpe kredibilitet, vjerodostojnost, autoritet? Jesu li priznati unutar svoje vlastite struke, ili slove za disidente, izopćenike, redikule? Nude li autori alternativna objašnjenja, dopuštaju li se drugačija mišljenja, ili se svi ostali etiketiraju kao manipulatori? Zavjeraši redovito pretpostavljaju da su moćni, zli ljudi iza zavjese koji povlače sve konce vrlo inteligentni i da ono što namjeravaju učiniti izvode uspješno. Postoji nebrojeno mnogo načina na koji globalni plan dominacije može propasti. U kozmologiji zlikovaca nema glupih, priprostih, ni neuspješnih. Pritom se zaboravlja da se ne treba pozivati na zavjeru kad god su inkompetentnost i/ili ignorantnost dovoljni za objašnjenje, jer zavjera pretpostavlja inteligenciju. Glupost je češći uzrok problema u svijetu nego inteligencija.